

Twórcy ukraińskiej geopolityki

The founders of the Ukrainian geopolitics

PIOTR EBERHARDT

Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. S. Leszczyckiego PAN,
00-818 Warszawa, ul. Twarda 51/55; p.ebe@twarda.pan.pl

Zarys treści. Niniejszy tekst jest poświęcony twórcom ukraińskiej geopolityki. Zaliczono do nich Mikołaja Michnowskiego, Stefana Rudnickiego, Dymitra Doncowa, Włodzimierza Kubijowicza oraz Jerzego Lipę. Uzasadniali oni konieczność utworzenia niepodległej Ukrainy i byli przekonani, że przyszłe państwo ukraińskie będzie rozległe i potężne. Wykreślali w różny sposób granice polityczne Ukrainy, która powinna objąć wszystkie obszary zamieszkałe przez ludność rodowodu ukraińskiego. Dokonania intelektualne tych kreatorów koncepcji geopolitycznych były inspiracją do konkretnych zamierzeń politycznych.

Słowa kluczowe: Ukraina, geopolityka, geopolitycy ukraińscy.

Wprowadzenie

Problematyka związana z położeniem geograficznym i usytuowaniem geopolitycznym Ukrainy stosunkowo późno stała się obiektem analiz i studiów ukraińskich badaczy i działaczy politycznych¹. Wynikało to z całokształtu uwarunkowań historycznych.

Ziemie zamieszkałe przez Ukraińców były politycznie podzielone i znajdowały się pod zwierzchnictwem silniejszych sąsiadów. Część zachodnia, położona po prawej stronie Dniepru (tzw. Prawobrzeże), poddana była wpływowi polskiemu i utraciła swą elitę, która uległa polonizacji i katolicyzacji. Obszary wschodniej Ukrainy stanowiły peryferie imperium carskiego i zwane były przez Rosjan Małorosją. Obszary południowe po pokonaniu Tatarów stały się integralną częścią Cesarstwa Rosyjskiego i przez pewien czas nosiły nazwę „Nowej Rosji”. Podlegały one rolniczej kolonizacji, głównie przez ludność ukraińską i rosyjską. O niestabilnym statusie prawnym ziem ukraińskich zadecydowały uwarunkowania zewnętrzne i wewnętrzne. Do tych pierwszych należała celowa polity-

---

¹ Niniejszy artykuł stanowi kontynuację prac autora poświęconych problematyce geopolitycznej Ukrainy (Eberhardt, 2007).

ka państwa rosyjskiego, dążąca do zatarcia wszelkich odrębności etnicznych (narodowych, językowych i religijnych) między Rosjanami a Ukraińcami. Drużynie wynikały ze słabości narodowego ruchu ukraińskiego, który zmierzał do uzyskania autonomii kulturalnej, nie zaś pełnej suwerenności politycznej nad całością ziem ukraińskich.

Wszystko to było przyczyną tego, że rozległość ziem ukraińskich ujmowano dość dowolnie, a samo pojęcie „Ukraina” było różnie rozumiane i interpretowane nie tylko przez Rosjan i Polaków, ale również przez samych Ukraińców. Pomimo tych niesprzyjających okoliczności kwestia ukraińska w miarę zbliżania się do końca XIX w. zaczęła nabierać coraz większego znaczenia politycznego. Wynikało to z wielu uwarunkowań, związanych z ewolucją świadomości narodowej społeczności ukraińskiej i istotnych przemian w imperium rosyjskim, a także ujawniających się sprzeczności interesów między mocarstwami europejskimi. Na obszarze zamieszkałym przez Ukraińców rozpoczął działalność ruch narodowy, który nie tylko domagał się autonomii kulturowej, ale zaczął wysuwać żądania podmiotowości politycznej. Miał on już wówczas swoich reprezentantów – grupę działaczy coraz bardziej oddanych sprawie wyzwolenia ludu ukraińskiego. Równocześnie dwie ważne stolice europejskie – Berlin i Wiedeń – zaczęły dostrzegać problem ukraiński jako ważny czynnik nacisku, który będzie można wykorzystać w przypadku ewentualnego konfliktu militarnego w Europie².

Początki ukraińskiego ruchu narodowego wiążą się z powstaniem w Kijowie w latach 1840. tzw. Bractwa Cyryla i Metodego. Do tej półtajnej organizacji należeli między innymi Mykoła Kostomarow, Pantelejmon Kulisz oraz Taras Szewczenko³. Nie planowali oni oderwania ziem ukraińskich od Rosji, a tym bardziej utworzenia niepodległego państwa ukraińskiego. Dość eklektyczna ideologia Bractwa nawiązywała do bizantyńskiej tradycji chrześcijańskiej, ukraińskiego ruchu autonomicznego w okresie kozaczyzny, polskiego ruchu demokratycznego oraz idei rosyjskich dekabrystów (por. Kozak, 1990). Jego członkowie stali w obronie ludu ukraińskiego, który pozbawiony był praw obywatelskich. Marzyła im się też wspólnota wolnych narodów słowiańskich. Zamiast istniejącego imperium rosyjskiego ze stolicą w Petersburgu proponowali utworzenie federacji słowiańskiej, której centrum znajdzie się w pradawnym Kijowie. Mieli do niej należeć Wielkorusowie Północy (tzn. Rosjanie) z Białorusinami, Małorusowie z Południa (tzn. Ukraińcy), Polacy, Czesi, Słoweńcy, Łużycanie, Illiro-Serbowie z Chorwatami i Bułgarzy. Każdy z tych ludów powinien mieć w ramach

---

² W berlińskim czasopiśmie *Die Gegenwart* w 1889 r. pojawił się artykuł niemieckiego filozofa Eduarda von Hertmana, proponujący oderwanie od Rosji ziem ukraińskich i utworzenie z nich Królestwa Kijowskiego. Artykuł wywołał rezonans polityczny w Berlinie, Wiedniu i Sankt-Petersburgu. Podobno jego powstanie zainspirował kanclerz Otto von Bismarck, który brał pod uwagę możliwość wojny Niemiec i Austrii z Rosją (Hrycak, 2000, s. 95).

³ Ten ostatni stworzył ukraiński język literacki głównie na podstawie dialektów północnoukraińskich oraz języka staro-cerkiewno-słowiańskiego. Stanowiło to istotną przesłankę do uformowania się odrębnej kultury ukraińskiej.

jednolitej wspólnoty własny narodowy rząd i przestrzegać zasady równości obywatelskiej, bez względu na pochodzenie, wyznanie i status stanowy.

Pozostałe elementy programu były równie utopijne i idealistyczne, inspirowały jednak do działań na rzecz ukraińskiego ludu. Działacze Bractwa wyraźnie podkreślali różnice etniczne między Rosjanami i Ukraińcami. Uważali, że ziemie ukraińskie różnią się od ziem rosyjskich kulturą i mentalnością swych mieszkańców; umiłowanie wolności i swobody jest typową cechą narodu ukraińskiego, zaś posłuszeństwo wobec siły i władzy ukształtowało naród wielkoruski. Ukraińskie tendencje egalitaryzmu i indywidualizmu są sprzeczne z rosyjskim kolektywizmem. Zwracanie uwagi na te różnice świadczyło o szukaniu przez nich odrębności etnicznych. Uważali też, że granicą geograficzną między obu społecznościami na wschodzie jest rzeka Don. Te skromne tendencje separatystyczne w późniejszym czasie zaczęły przynosić coraz istotniejsze konsekwencje polityczne⁴.

Na terytorium Galicji Wschodniej, należącej do Cesarstwa Austriackiego, polityka władz centralnych, zwłaszcza po 1867 r., była coraz bardziej liberalna. Wykorzystywali to najpierw Polacy, a następnie miejscowa ludność greckokatolicka. W 1848 r. utworzona została pierwsza organizacja rusko-ukraińska o nazwie Hołowna Ruśka Rada. W swym manifeście Rada ogłosiła, że galicyjscy Rusini stanowią część narodu ukraińskiego i domagała się podziału Galicji na dwie części: polską i ruską. W swej działalności Rada uzyskała pewne wsparcie ze strony rządu austriackiego usiłującego osłabić pozycję galicyjskich Polaków.

W drugiej połowie XIX wieku nastąpił w Galicji rozłam wśród działaczy rusińskiego ruchu: jedni powoływali się na historię Rusi Kijowskiej i Księstwa Halicko-Wołyńskiego i uważali się za odrębny naród, inni – i to większość – przyjęła orientację promoskiewską. Negowali oni istnienie odrębnego ukraińskiego narodu i uważali się za część narodu rosyjskiego. Walka ideowa między obu ugrupowaniami trwała przez kilka dziesięcioleci i zakończyła się zwycięstwem ruchu narodowego. Na klęskę odłamu moskalofilskiego złożyło się wiele przyczyn. Ukraiński ruch narodowy był konsekwentnie popierany przez rząd wiedeński, który widział w nim sojusznika osłabiającego dominację polityczną, kulturową i ekonomiczną miejscowych Polaków. Austriacy postrzegali moskalofilstwo jako ruch o charakterze wyraźnie odśrodkowym, inspirowany przez Rosję. Równocześnie nastąpiło umocnienie związków między ukraińskim ruchem narodowym działającym w Galicji a tym rozwijającym się na Ukrainie Nadnieprzańskiej. Idea wspólnoty ukraińskiej stała się coraz bardziej oczywista, zarówno we Lwowie, jak i w Kijowie. Odłam moskalofilski stopniowo ulegał we wschodniej Galicji marginalizacji. Odtąd ta prowincja, uważana przez Polaków za integralną część historycznej Polski, zaczęła stawać się „Piemontem” odro-

⁴ Tworzenie się wspólnoty narodowej i szukanie różnic i podobieństw między Ukraińcami i Rosjanami było zagadnieniem nie tylko etnograficznym, ale również w pełni politycznym (por. Pawluczuk, 1998; Hnatiuk, 2003).

dzenia całego narodu ukraińskiego. Orientacja moskalofilska poniosła spektakularną klęskę w czasie I wojny światowej. Krótkotrwałe (od września 1914 do lata 1915 r.) opanowanie wschodniej Galicji przez wojska carskie nastawiło wrogo miejscowych mieszkańców do okupacyjnych władz rosyjskich. Zwłaszcza polityka administracji rosyjskiej wobec Cerkwi Greckokatolickiej była przyczyną powstania nieufności, a następnie wrogości. Internowanie i wywiezienie metropolity Andrzeja Szeptyckiego w głąb Rosji oraz prześladowanie duchownych greckokatolickich i nakłanianie ich do przejścia na prawosławie nie mogło być zaakceptowane przez wiernych.

W trakcie letniej ofensywy austriackiej i ewakuacji przeprowadzonej przez Rosjan wielu aktywnych moskalofilów opuściło wschodnią Galicję. Pozostali, poddani represjom i ostracyzmowi, utracili wpływy i możliwości działania. Współczesna autorka rosyjska stwierdziła z ubolewaniem, że „wyzwolenie” przez armię rosyjską wschodniej Galicji nie przyniosło oczekiwanych rezultatów, a odwrotnie – umocniło separatystyczny antyrosyjski ruch ukraiński (Bachturina, 2000, s. 70–112).

Na ziemiach ukraińskich należących do Rosji sytuacja była bardziej złożona niż w Galicji. Władza carska zwalczała wszelkie przejawy odrębności językowej i kulturowej Ukraińców. Na podstawie edyktu z 1876 r. zakazano publikacji literackich i naukowych w języku ukraińskim. Nie przyniosło to oczekiwanych rezultatów. Wprost przeciwnie, dyskryminacja kulturowa umocniła wiarę w sens walki o prawa poniżanego ukraińskiego ludu. Działacze ukraińskiego odrodzenia narodowego zaczęli wysuwać coraz dalej idące żądania. Przy tym nie zamierzali odrywać Ukrainy od Rosji. Powstające wówczas ukraińskie stowarzyszenia głosiły hasła autonomiczne. Według ich opinii Rosja powinna się przekształcić w federację, a jednym z jej członów powinna być Ukraina, kultywująca swoją odrębność kulturową. Czołowymi ideologami i liderami tych organizacji byli młodzi działacze z Kijowa, Odessy, Charkowa i Połtawy (Jan Lipa, Borys Hriczenko, Mychajło Kociubynskij, Dmytro Antonowycz, Lew Maciejewycz, Mychajło Rusow)⁵.

Organizacje i partie o ukraińskim obliczu narodowym na Naddnieprzu powstawały w innych warunkach politycznych niż te w Austro-Węgrzech, a ich cele były często rozbieżne. Pierwsze z nich działały w państwie despotycznym, drugie zaś miały możliwości artykułowania swoich aspiracji społecznych i kulturowych. Ukraińcy mieszkający w Rosji od 1839 r. stali się prawosławnymi. Było to rezultatem decyzji władz carskich, które zlikwidowały Kościół unicki (greckokatolicki) i wiernych tego obrządku włączyli do prawosławia. Ludność

⁵ Literatura na temat działaczy ruchu narodowego, ich idei i wizji jest bogata. W każdym podręczniku poświęconym historii Ukrainy jest wiele na ten temat (np. Serczyk, 1990, 1993; Subtelnyj, 1993; Olszański, 1994; Hrycak, 2000). Powstały również liczne dzieła specjalistyczne, w których kwestie te poddano analizie i merytorycznej ocenie. Jedną z pierwszych polskich prac na ten temat było klasyczne już dzieło L. Wasilewskiego (1925). Z ostatnich opracowań można wymienić książki W. Baluka (2002), R. Szporluka (2003) i A. Wilsona (2004).

ukraińska (rusińska) mieszkająca poza granicami imperium rosyjskiego (Galicja, Bukowina, Ruś Zakarpacka) zachowała zaś obrządek greckokatolicki.

Wszystko to powodowało, że kwestia jedności Ukrainy nie była rozstrzygnięta. Istniała groźba podziału na dwa narody. Ta sprawa na przełomie XIX i XX w. stała się bardzo aktualna i była przedmiotem dyskusji, która miała znaczenie nie tylko naukowe. Wiele na ten temat pisał Mikołaj Hruszewski, autor wielotomowej historii Ukrainy, która odegrała kluczową rolę w ukształtowaniu się nowoczesnej świadomości narodowej Ukraińców. Opublikował w 1906 r. artykuł pt. *Galicja i Ukraina*, w których ostrzegał swych rodaków, że jeżeli nie podejmą właściwych kroków, to spotka ich los Serbów i Chorwatów – dwóch narodów mających wspólny rodowód etniczny (Szporluk, 2003, s. 105).

Ważnym wydarzeniem w życiu galicyjskich Ukraińców było objęcie w 1900 r. metropolii halickiej przez Andrzeja Szeptyckiego. Od tego momentu Kościół greckokatolicki i jego wierni przyjęli opcję narodową. Na identyfikację młodej inteligencji ukraińskiej w Galicji wpłynęła też stymulująco twórczość Iwana Franki⁶.

W tym czasie wolniejsze procesy narodotwórcze zachodziły nad Dnieprem. Represyjna polityka władz carskich zmierzała do unifikacji wszystkich prowincji w ramach scentralizowanego państwa rosyjskiego. Główny nacisk był skierowany na Małorusinów (nazwy tej, jak już wspomniano, używali Rosjanie wobec Ukraińców), traktowanych jako odłam wielkiego narodu rosyjskiego. Politycy i autorzy wielu dzieł rosyjskich oceniają krytycznie początki narodowego ruchu ukraińskiego. Twierdzą, że tzw. odrodzenie ukraińskie powstało w rezultacie zaplanowanej inspiracji austriackiej, polskiej i niemieckiej. Twórców i zwolenników tego ruchu zaliczają do separatystów, którzy w sposób całkowicie nieuzasadniony rozczłonkowali wspólnotę wschodniosłowiańską, w tym oderwali naród małoruski od wielkoruskiego. Przedstawiają liczne dowody historyczne, polityczne i językowe, wskazujące, że tzw. naród ukraiński jest tworem sztucznym, wymyślonym przez wrogów Rosji, zmierzających do jej osłabienia politycznego (Uljanov, 1996; Smolin, 1998; Turjanica, 2000; Michutina, 2003; Sidorenko, 2005).

Pomimo wyjątkowo niesprzyjających warunków przedstawiciele nielicznej inteligencji ukraińskiej stale wysuwali hasła terytorialnej i narodowej autonomii w ramach demokratycznej Rosji. Obiektywne uwarunkowania nie sprzyjały bowiem powstawaniu bardziej ambitnych programów politycznych. Sądzono powszechnie, że wyodrębnienie się Ukrainy, a tym bardziej zjednoczenie ziem ukraińskich, jest wizją mało realistyczną, wręcz utopijną. Ukraińska myśl polityczna w imperium rosyjskim aż do przełomu XIX i XX w. ograniczona była do formułowania postulatów dotyczących języka, kultury i możliwości kultywowania folkloru ludowego. W takiej sytuacji rozważania na temat geograficznego

⁶ O specyfice galicyjskiej, w której wpływy Zachodu i Wschodu odcisnęły swoje piętno na całości kształcie życia społeczno-gospodarczego, interesującą książkę napisał O. Suchij (1997).

usytuowania potencjalnego państwa ukraińskiego, jego granic i stosunku do sąsiadów, czyli tego, czym się zajmuje dyscyplina naukowa zwana geopolityką, nie interesowały specjalnie liderów ukraińskiego odrodzenia narodowego, dlatego prace z zakresu geografii politycznej oraz geopolityki Ukrainy pojawiły się stosunkowo późno. Toteż dokonania twórcze z tego zakresu były skromne, miały przez dłuższy czas charakter literacki i traktowane były jako abstrakcyjne mrzonki.

Przyjmuje się, że jednym z pierwszych badaczy, który wysunął hasło utworzenia w pełni niezależnego państwa ukraińskiego, posiadającego wszelkie atrybuty suwerenności politycznej, był Mykoła Michnowskij (Mikołaj Michnowski)⁷. Po nim dopiero pojawiła się liczna grupa działaczy, dla których uzyskanie przez Ukrainę statusu w pełni niepodległego państwa było już zadaniem oczywistym. Zastanawiano się jedynie nad sposobami realizacji.

W rezultacie programy zmierzające do zjednoczenia politycznego ziem ukraińskich były doskonalone i stawały się coraz bardziej dojrzałe intelektualnie. Przełomowe wydarzenia, które miały miejsce w XX wieku (rewolucja w 1905 r. w Rosji, I wojna światowa, rewolucja bolszewicka, II wojna światowa) stawały się inspiracją do tworzenia różnorodnych projektów i programów nie tylko politycznych, ale również geopolitycznych. Pojawiła się grupa ukraińskich badaczy, którzy wnieśli do geopolityki światowej wiele interesujących projektów i koncepcji. Wybranie ich, a następnie poddanie ich przemyśleń obiektywnej interpretacji jest zadaniem dość trudnym⁸. Każdy reprezentował bowiem specyficzny pogląd na otaczający świat, wierny był odmiennym ideom. Łączyła ich natomiast pasja naukowo-polityczna i zainteresowania związane z przeszłością, teraźniejszością i przyszłością narodu ukraińskiego i jego aspiracjami niepodległościowymi.

W wyniku żmudnej procedury selekcyjnej obok wymienionego Michnowskiego do klasyków ukraińskiej geopolityki zaliczono: Stefana Rudnickiego, Dymitra Doncowa, Włodzimierza Kubijowicza i Jerzego Lipę. Wybór akurat tych pięciu intelektualistów jest łatwy do zakwestionowania, gdyż odznacza się dużą dozą arbitralności. W fazie wstępnej zbadano dorobek publikacyjny kilkunastu wybit-

---

⁷ Trudno definitywnie ustalić pisownię imion i nazwisk ukraińskich. W dawnej polskiej literaturze naukowej oraz w popularnym użyciu podawano je w brzmieniu polskim. Od kilkunastu lat stosuje się formę zgodną z duchem języka ukraińskiego, np. Wacław Lipiński to Wiaczesław Łypynskij. Przyjmuje się zazwyczaj, że obie formy mogą być używane wymiennie i mają pełne prawo obywatelstwa. W niniejszej pracy nie ma w tym zakresie jednolitości i konsekwencji. Nazwiska, które od dawna są znane w brzmieniu polskim, zostały zapisane po polsku. Tych natomiast, które są powszechnie podawane w polskiej literaturze przedmiotu w wersji ukraińskiej, nie polonizowano. W przypadku wykorzystywania źródeł niemiecko- lub anglojęzycznych używa się oryginalnej formy (np. po polsku Kubijowicz, ukr. Kubijowycz, niem. Kubijowytch, ang. Kubijovych). W przypadku przyjęcia transliteracji polskiej obok zamieszczono formę zgodną z ortografią ukraińską.

⁸ Literatura na temat dokonań ukraińskiej geopolityki jest dość skromna. Wynika to z wielu przyczyn. W sowieckiej Ukrainie problematyka ta stanowiła swoiste tabu. Badacze ukraińscy przebywający na emigracji zajmowali się nią marginalnie. Dopiero po uzyskaniu przez Ukrainę niepodległości zagadnienia te stały się obiektem pewnego zainteresowania geografów i politologów ukraińskich. Dorobek z tego zakresu nie był dotychczas analizowany. Pewne ogólne informacje zawierają prace: V. Dargačeva (2000), N.V. Bagrova (2002) oraz O. Šablja (2003).

nych ukraińskich historyków, geografów i demografów. Ostatecznie wybrano tych, których osiągnięcia naukowe z zakresu geografii politycznej Ukrainy zawierały interesujące przemyślenia i były jak na ówczesne czasy oryginalne. Nawet obecnie, po upływie wielu dziesięcioleci, ujawnia się ich przełomowe znaczenie w historii powstania nowoczesnego narodu ukraińskiego. Stały się bowiem inspiracją do wyraźnie sprecyzowanych działań politycznych zmierzających do utworzenia niepodległego państwa ukraińskiego. Według wstępnej oceny ich osiągnięcia są na tyle nowatorskie, że w pełni zasługują na przypomnienie. Można przyjąć, że tych pięciu myślicieli stało się prekursorami i kreatorami ukraińskiej geografii politycznej i geopolityki.

Samostijna Ukraina Mikołaja Michnowskiego

W literaturze przedmiotu uznaje się, że najważniejszym ukraińskim myślicielem politycznym, który wysunął logicznie uzasadniony, nowoczesny program postulujący utworzenie w pełni niezależnego i suwerennego państwa ukraińskiego, był Mikołaj Michnowski⁹. Zakładał, że jedynie tą drogą można uratować naród ukraiński przed asymilacją przez silniejszych kulturowo sąsiadów. Przypominał, że elita ukraińska dwukrotnie uległa wynarodowieniu: najpierw rody wielmożów ukraińskich Czetywertyńskich, Czartoryskich, Wiśniowieckich i innych poddały się katolicyzacji oraz polonizacji i oderwały się od ludu ukraińskiego, następnie, w XIX w., nowe pokolenie twórców i intelektualistów, takich jak Gogol, ulegając językowej rusyfikacji tworzyli wielkie dzieła nie w swoim języku ojczystym i uznawani są powszechnie za rodowitych Rosjan. Michnowski uważał, że jedynie niezależna politycznie Ukraina może zapewnić rozwój ukraińskiej kultury. W przeciwnym razie ulegnie ona stopniowej redukcji do folkloru ludowego, który też w przyszłości zatraci swą wyjątkowość i oryginalność.

Michnowski nie wierzył, aby jakikolwiek układ federacyjny z Rosją zdał egzamin i miał charakter partnerski. Dowodem tego był, jego zdaniem, układ perejesławski z 1654 r., początkowo traktowany przez elitę kozacką jako porozumienie równych partnerów, a praktycznie od początku zmierzający do zniewolenia Ukrainy. Powrót do pierwotnych zasad prawnych tego układu stanowi według Michnowskiego pierwszy krok do tworzenia zrębów suwerenności. Oba państwa, tzn. Rosja i Ukraina, powinny żyć w przyjaźni i respektować swo-

---

⁹ Mikołaj Michnowski (1873–1924) ukończył studia prawnicze w Kijowie. Następnie pracował jako adwokat w Charkowie. Stał się jednym z organizatorów Ukraińskiej Narodowej Partii (UNP) i twórcą jej ideowego programu. Celem tej partii było ustanowienie niepodległego państwa ukraińskiego. Jest autorem manifestów historyczno-politycznych, w których uzasadnia konieczność połączenia wszystkich ziem ukraińskich w jedną niezależną jednostkę polityczną. Podczas rewolucji 1917 r. aktywnie działał na rzecz utworzenia ukraińskiego wojska, które miało być gwarancją suwerennego państwa. Wystąpił przeciw rządowi hetmana Skoropadskiego, propagującego utworzenie w przyszłości federacji związkowej z Rosją. Po zajęciu przez bolszewików Kijowa wyjechał na Kubań, gdzie pracował w szkolnictwie. Dyskryminowany i zagrożony uwięzieniem popełnił samobójstwo w wieku 51 lat.

ją odrębność polityczną. Michnowski zdaje sobie sprawę z realiów, zwłaszcza zaś z niskiej świadomości narodowej samych Ukraińców, którzy nie są gotowi do zrozumienia tego zadania. Wymaga to długich przygotowań i opracowania konkretnego programu politycznego, który należy spopularyzować wśród szerokich mas ukraińskich. W związku z tym rozpoczyna aktywną działalność. Swoje poglądy prezentuje w licznych publikacjach¹⁰ oraz wygłasza prelekcje. Wysuwa w nich postulat utworzenia *samostijnej* Ukrainy¹¹. Tak sformułowane hasło nie jest pustym frazesem; u Michnowskiego ma ono bogatą treść ideową i jest wyzwaniem jednoznacznie politycznym. Michnowski zdaje sobie sprawę, że Ukraińcy są wielkim narodem. Nie tylko są liczni, ale zamieszkują rozległe obszary. Dlatego w jego rozumieniu pojęcie „samodzielna Ukraina” ma swój wymiar geograficzny i geopolityczny. Michnowski wielokrotnie to konkretyzuje, pisząc o „jednej, jedynej, nierozdzielnej, wolnej, niepodległej Ukrainie od Karpat po Kaukaz”. Tworząc wizję państwa położonego „między Karpatami a Kaukazem” Michnowski nie wchodzi w szczegóły topograficzne i nie określa dokładnie rozległości przyszłej, niepodległej Ukrainy. Niemniej, wymieniając te dwa odległe od siebie łańcuchy górskie zdaje sobie sprawę z wielkości terytorialnej projektowanej jednostki politycznej, obejmującej całą południową część europejskiej Rosji.

Wynika to z przekonania Michnowskiego, że cały obszar położony między Karpatami a Kaukazem zamieszkały jest w sposób zwarty przez Ukraińców i utworzenie państwa w tych granicach nie godzi w interesy innych narodów. Pomimo powszechnej opinii działacza demokratycznego, odrzucającego poglądy ekstremalne, Michnowski ogłosił w 1901 r. dziesięć „przykazań” dla wstępujących w szeregi Ukraińskiej Partii Narodowej. Obecnie należy ocenić je dość krytycznie¹². Michnowski pragnął wyzwolenia ludu ukraińskiego i uważał, że gwarancją zachowania jego odrębności etnicznej może być tylko suwerenne, zjednoczone państwo ukraińskie. Traktował Moskwę jak siłę despoticzną, zniewalającą inne narody w imię ambicji imperialnych. Uważał równocześnie, że przewaga ekonomiczna ziemiaństwa polskiego nad ukraińskim chłopstwem jest niesprawiedliwa. Przyszła Ukraina ma mieć ustrój republikański, respektujący swobody obywatelskie, nawiązujące do tradycji wolnej Kozaczyzny.

---

¹⁰ Broszura Michnowskiego pt. *Samostijna Ukraina* była po raz pierwszy opublikowana we Lwowie w 1900 r. Następnie miała kilka kolejnych wydań emigracyjnych (m.in. w Wiedniu i Londynie). Pomimo to trudno ją zdobyć i znana jest głównie z wtórnych opracowań, które zawierają liczne cytaty z oryginalnej publikacji.

¹¹ W tym czasie Michnowski nie był już jedynym zwolennikiem utworzenia suwerennego państwa ukraińskiego. Równocześnie podobny program głosił J. Baczyński, który w 1900 r. wydał we Lwowie broszurę mającą charakter manifestu niepodległościowego.

¹² Trzy pierwsze z tych „przykazań” brzmiały: 1) Jedna, jedyna niepodzielna, niezależna, wolna Ukraina – Republika ludzi pracy, 2) Wszyscy ludzie to twoi bracia, ale Moskale, Lachy i Madziarzy – to wrogowie naszego narodu, póki panują nad nami i gnębią nas, 3) Ukraina dla Ukraińców (Giełżyński, 2006, s. 181).

Koncepcje Michnowskiego były dość eklektyczne, nie tworzyły spójnej doktryny i miały charakter apelu, mającego oddziaływać na uczucia tworzącej się młodej inteligencji o ukraińskim rodowodzie. Odegrały jednak istotną rolę polityczną. Hasło *samostijnej* Ukrainy stało się popularne wśród nielicznej początkowo grupy intelektualistów, a w późniejszym czasie objęło również liczne grupy uczniów, studentów, duchownych kościoła greckokatolickiego itp. W miarę upływu czasu apel ten przestał być utopią, a stał się popularnym projektem politycznym. Wśród zwolenników koncepcji Michnowskiego byli ludzie o różnych poglądach i zapatrywaniach światopoglądowych. Znaleźli się również działacze przechodzący później na pozycje skrajnie nacjonalistyczne.

Także program terytorialny Michnowskiego, głoszącego wizję Ukrainy od „Karpát do Kaukazu”, zaczął być traktowany nie symbolicznie, lecz dosłownie – jako podstawa ideowa służąca do konstruowania maksymalistycznych dążeń terytorialnych. W późniejszym czasie pojawiły się modyfikacje tego hasła w postaci: (Ukraina) „od Sanu po Wołgę”, „od Tatr po Kaukaz”, „od Osturny (obecnie w granicach Słowacji) po Elbrus”, itd. Wszystkie zmierzały do zapewnienia „optymalnych granic politycznych”¹³. Michnowski był również autorem znanego hasła „Ukraina dla Ukraińców”, w jego rozumieniu nie miało ono jednak eksterministycznego zabarwienia. Dopiero u jego następców nabrało charakteru wręcz złowieszczego, głosząc zamiar usunięcia mniejszości narodowych z Ukrainy. Nie wnikając w szczegóły należy więc stwierdzić, że Michnowski odegrał istotną rolę inspirującą. Był pierwszym, który stworzył podstawy spójnego programu geopolitycznego, do którego nawiązywali jego następcy.

Geografia Ukrainy Stefana Rudnickiego

W 1910 r. Stefan Rudnicki (Stepan Rudnyćkyj)¹⁴ wydał we Lwowie podręcznik geografii Ukrainy dla studentów, uwypuklając głównie rozległość terytorialną oraz specyfikę fizjograficzną ziem ukraińskich. Zamieścił w nim mapę w skali 1:5 mln pt. *Geograficzna mapa ziem, na których żyją Ukraińcy*. Zaznaczono na niej góry, rzeki, miasta oraz ówczesny podział polityczno-administracyjny, a czerwona, wyróżniająca się linia obejmuje etniczny obszar

¹³ Dokumentację historyczną poświęconą uzasadnieniu granic etnicznych i politycznych Ukrainy zawiera książka V. Sergiejćuka (2000).

¹⁴ Stefan Rudnicki (1877–1937) urodził się w Przemyślu w rodzinie nauczyciela miejscowego gimnazjum. Studiował geografię na Uniwersytecie im. Jana Kazimierza we Lwowie (1895–1901) oraz – pod kierunkiem prof. A. Pencka – w Wiedniu (1899–1901). Po powrocie do Galicji pracował jako nauczyciel w Tarnopolu i we Lwowie. Docenturę z geografii uzyskał na Uniwersytecie Lwowskim (1908). W latach 1914–1921 przebywał w Wiedniu, gdzie był wykładowcą na Uniwersytecie. Wiele publikował z zakresu geografii Ukrainy. Ponadto działał w patriotycznych organizacjach ukraińskich (np. w Związku Wyzwolenia Ukrainy). Po wojnie przenosi się do Pragi, gdzie był jednym z profesorów na Uniwersytecie utworzonym przez emigrantów ukraińskich. Władze Ukraińskiej SRR zaprosiły go w 1927 r. do Charkowa i Kijowa w celu zorganizowania Wydziału Geografii na tamtejszych uniwersytetach. Po pięciu latach, usunięto go z nich i uznano za „propagatora faszyzmu w geografii”, a następnie zesłano na Wyspy Solowieckie, gdzie został rozstrzelany przez obozowe NKWD.

ukraiński (ryc. 1). Wymowa tej mapy jest zdecydowanie polityczna. Autor nie ukrywa, że jest to terytorium, do którego ma prawo naród ukraiński – rozciąga się od Siedlec i Lublina na zachodzie po Kaukaz i Morze Kaspijskie na wschodzie.

W początkowym okresie I wojny światowej Rudnicki, będąc w Wiedniu, wydał niewielkie opracowanie pt. *Ukraina und die Ukrainer*, zaś w 1916 r. obszerną monografię pt. *Ukraina. Land und Volk*. To wybitne dzieło naukowe stało się pozycją klasyczną w literaturze przedmiotu i nawiązują doń liczni badacze interesujący się Ukrainą. Jego pierwsza część dotyczy geografii fizycznej, druga zaś szeroko ujętej antropogeografii. Ciekawe są rozdziały dotyczące zagadnień narodowościowych. Autor opisuje w nich poszczególne prowincje cesarstw Rosyjskiego i Austro-Węgierskiego, w których skupia się w większym lub mniejszym stopniu ludność używająca dialektów języka ukraińskiego. Rozpatruje skład narodowościowy ludności poszczególnych jednostek administracyjnych i historycznych i dokonuje jej oszacowań liczbowych. Na tej podstawie przeprowadza procedurę delimitacyjną i określa tzw. ukraiński obszar etniczny. Według jego koncepcji ziemie ukraińskie liczą łącznie 850 tys. km², w tym 775 tys. km² w granicach imperium rosyjskiego oraz 75 tys. km² w Cesarstwie Austro-Węgierskim. Na tak wydzielonym obszarze skupiało się wg stanu z 1910 r. 45 milionów mieszkańców, z których 73% można zaliczyć, zdaniem Rudnickiego, do narodowości ukraińskiej.

Do ziem ukraińskich należących do Rosji Rudnicki zalicza między innymi: Wołyń, Podole, Kijowszczyznę, Krym, gubernie: chersońską, charkowską, czernihowską, połtawską, odeską oraz część guberni kurskiej, woroneskiej i grodzieńskiej, a także Kraj Stawropolski, wschodnią część Królestwa Kongresowego, czyli Chełmszczyznę i wschodnie Podlasie z Zamościem, Chełmem, Krasnymstawem i Drohiczyńnem. Etniczne obszary ukraińskie w monarchii Habsburgów – to: wschodnia Galicja, północno-wschodnia część Królestwa Węgierskiego oraz północno-zachodnia Bukowina. Szczegółowo wytycza zachodnią granicę Ukrainy: przechodzi ona od Grybowa poprzez Gorlice, Duklę, następnie przecina San w pobliżu Sieniawy i Jarosławia. Zaprezentowany przez Rudnickiego projekt terytorialny, później uściślony i weryfikowany, będzie stanowił podstawę wszelkich programów nacjonalistycznych ugrupowań ukraińskich.

Pomijając dyskusyjne kwestie polityczne, wynikające z postawy maksymalistycznej, jego dzieło ma istotne walory naukowe. Geograf ukraiński ujawnił wszechstronną erudycję, oryginalność myśli oraz zdolności popularyzowania swych koncepcji. Jednak znaczenie tej książki nie wynika z precyzyjnego przedstawienia problematyki geograficznej czy demograficznej. Opracowanie jest

dziełem *stricte* politycznym i tak należy je traktować. Autor wyraźnie występuje w imieniu narodu ukraińskiego pozbawionego niepodległości. Udowadnia, że terytorium zamieszkałe przez Ukraińców jest znacznie większe powierzchniowo od obszaru ówczesnych państw – niemieckiego czy francuskiego. Z przedstawionych w książce informacji statystycznych wynika, że naród ukraiński pod względem potencjału demograficznego ustępuje w Europie tylko Rosjanom oraz Niemcom. I ten tak liczny naród, usytuowany w strategicznym miejscu Europy, pozbawiony jest podmiotowości politycznej. Owe mało wówczas znane fakty powinny według autora trafić do świadomości europejskich nie tyle uczonych, ile polityków. Książka stanowiła więc apel polityczny wskazujący, że w Europie istnieje wielki, mało znany naród, o wyraźnej odrębności etnicznej i posiadający wszelkie atrybuty, aby dysponować własnym, niezależnym państwem.

Książka Rudnickiego została bardzo szybko przetłumaczona z języka niemieckiego na angielski i wydana w 1918 r. w Nowym Jorku. Na konferencji paryskiej w Wersalu delegaci ukraińscy mieli więc do dyspozycji wersję dwujęzyczną i mogli ją wykorzystywać przy prezentowaniu swoich dezyderatów.

Rudnickiego zawsze interesowały zagadnienia związane z geografią polityczną nie tylko Ukrainy, ale również całej Europy. Na ten temat pisał artykuły oraz wypowiadał się publicznie (nie tylko na forum uniwersyteckim). Do ciekawszych jego projektów należy podział polityczno-geograficzny Europy Wschodniej. Tę część kontynentu podzielił na pięć wielkich regionów: Bałtycki, Uralski, Polarny, Moskiewski i Ukraiński. Cały południowy fragment europejskiej części Rosji (później ZSRR), powinien według niego stanowić integralną część Ukrainy. Realizacja tego planu doprowadziłaby więc do odcięcia Rosji od Kaukazu oraz Morza Czarnego. Dlatego tak ważna była dla Rudnickiego kwestia przynależności politycznej Krymu. Posiadając w swym ręku ten półwysep, Rosja byłaby w stanie w pełni kontrolować akwen czarnomorski. Z przedstawionych wywodów wynika, że geopolityczne projekty Rudnickiego zmierzały do utworzenia mocarstwowej Ukrainy kosztem pozbawienia Rosji jej południowych prowincji.

Bezpośrednio po I wojnie światowej Rudnicki wysunął kolejną wielką koncepcję geopolityczną – utworzenie federacji państw położonych na tzw. Pomoście Bałtycko-Czarnomorskim, tj. Ukrainy, Białorusi, Litwy, Łotwy, Estonii i Finlandii. Suwerenna Ukraina miała być najsilniejszym państwem i rdzeniem tego sojuszu.

Można przyjąć, że inspiracją tej koncepcji były polskie programy federacyjne, odtwarzające ideę jagiellońską i zmierzające do integracji państw tzw. Międzymorza. Rudnicki celowo pomija Polskę oraz Rumunię i bagatelizuje potęgę Rosji. Z tego powodu jego program był mało realny. Sam autor zdał sobie szybko sprawę z utopijności utworzenia bariery państw odgraniczających ówczesne państwo polskie od bolszewickiej Rosji. Zwłaszcza że Białoruś i Ukraina stały się wkrótce republikami związkowymi ZSRR.

Integralny nacjonalizm ukraiński Dymitra Doncowa

Dymitr Doncow (Dmytro Doncov)¹⁵ był zdecydowanym i konsekwentnym zwolennikiem darwinizmu społecznego i narodowego¹⁶. Przyjął od Darwina pogląd o nieustannej walce w przyrodzie o dominację i przetrwanie, gdzie gatunki silniejsze wygrywają, zaś słabsze ulegają unicestwieniu. Przyroda stale eliminuje wszystko co jest mniej wartościowe, a pozostawia tylko to, co reprezentuje siłę i jest bardziej dostosowane do życia w trudnych warunkach. Jest to zasadne, gdyż stymuluje naturalny rozwój i przemiany. To darwinowskie rozumowanie, tłumaczące zachowanie się zwierząt, Doncow zaadoptował bez żadnych korekt do społeczeństw i narodów. Opierając się na nim, skonstruował doktrynę geopolityczną¹⁷, według niego bowiem te same prawa walki o byt działają między ludźmi, narodami i państwami. Traktował nieustanne wojny o przewagę jak rzecz naturalną i uważał, że eliminacja słabszych społeczności przez silniejsze jest warunkiem postępu. Bezwzględna rywalizacja między państwami powinna doprowadzić do pożądanej selekcji. W efekcie pozostaną państwa silne, agresywne, odnoszące sukcesy, czyli bardziej wartościowe, w pełni dostosowane do istniejących warunków politycznych. Doktryna Doncowa cechuje się w swoich założeniach ideowych żelazną logiką i konsekwencją. Z perspektywy czasu należy ocenić ją bardzo krytycznie, gdyż pozbawiona była jakichkolwiek zasad etycznych i moralnych. Była przeciwieństwem humanizmu i wartości chrześcijańskich, na których opiera się cywilizacja europejska. Propagowała koncepcję szowinistyczną, trudną do zaakceptowania, ale odznaczającą

¹⁵ Dymitr Doncow (1883–1973) urodził się w Melitopolu na południowej Ukrainie, w rodzinie ukraińskiej posługującej się językiem rosyjskim. Wyższe wykształcenie prawnicze uzyskał w Petersburgu. Rozpoczął tam działalność w ukraińskich organizacjach. Między innymi był działaczem Ukraińskiej Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej. Zagrożony uwięzieniem opuścił Rosję przed I wojną światową. Działał w ukraińskim ruchu emigracyjnym. Założył czasopismo *Zahrava* (Łuna). Prowadził w Berlinie Ukraińskie Biuro Informacyjne (1914–1916). W okresie zamętu porewolucyjnego powrócił na Ukrainę, gdzie działał na rzecz Ukraińskiej Republiki Ludowej. Po jej upadku wyemigrował do Wiednia, a następnie od 1920 r. przebywał we Lwowie. Prowadził ożywioną działalność polityczną i publikacyjną. W 1917 r. uzyskał stopień doktora nauk prawnych na Uniwersytecie im. Jana Kazimierza. Wokół niego utworzyła się pierwsza ukraińska partia nacjonalistyczna (UPNR), działająca do 1925 r., która stała się inspiratorem utworzenia w 1929 r. Organizacji Nacjonalistów Ukraińskich (OUN), bazującej na radykalnej młodzieży zgrupowanej w UWU. Doncow stał się jej czołowym ideologiem. Wydał wiele prac, w których prezentował swoje poglądy polityczne. W końcu września 1939 r. opuścił Polskę i zatrzymał się na dłużej w Rumunii, a następnie przebywał w Niemczech i okupowanych Czechach. Po wojnie udał się do Kanady, gdzie wykładał na Uniwersytecie w Montrealu i działał w organizacjach ukraińskich. Zmarł w wieku 90 lat.

¹⁶ Darwinizm społeczny był kierunkiem filozoficzno-socjologicznym bardzo popularnym na przełomie XIX i XX w. Jego twórcą był Gustav Ratzenhofer (1842–1904), a do nauk geograficznych wprowadził go Friedrich Ratzel (1844–1904). W Polsce czołowym reprezentantem tego kierunku był Ludwik Gumplowicz (1838–1909).

¹⁷ Duży wpływ na Doncowa wywarły koncepcje takich filozofów, jak Friedrich Nietzsche (1844–1900), u którego człowiek jest istotą zdeterminowaną biologicznie, usytuowaną poza dobrem i złem, dążącą do władzy i panowania oraz Herbert Spencer (1820–1903), od którego Doncow przejął zasady i prawa ewolucjonizmu społecznego.

się swoistym pragmatyzmem i – niestety – dopasowaną do ówczesnych realiów politycznych¹⁸.

U podstaw rozumowania przyjętego przez Doncowa stoi pojęcie „nacji”. Ma ono trochę inne znaczenie niż polskie słowo „naród” – bardziej wiąże się z państwem i jest terminem w większym stopniu politycznym niż etnicznym, podkreślone są też elementy duchowe i emocjonalne. Drugorzędna jest natomiast jednolitość językowa, a także zasięg terytorialny czy wspólnota religijna. Mają one pewne znaczenie, ale decydującym czynnikiem spajającym nację jest wspólna idea lub misja. Zazwyczaj ma ona charakter nacjonalistyczny i operuje łatwo przyswajalnymi pojęciami.

Istnienie narodu nie jest więc u Doncowa warunkiem niezbędnym do uformowania się nacji. Mogą powstać nacje o charakterze ponadnarodowym. Zazwyczaj jednak hegemonem staje się jedna grupa etniczna, wokół której tworzy się nowa nacja. Musi ona wytworzyć własną ideę państwowotwórczą. O wartości nacji stanowi motywacja do działania na jej rzecz, a zwłaszcza dążność do ekspansji terytorialnej i budowania potęgi. Wymaga to pełnej mobilizacji całego, rzeczywistego lub potencjalnego, narodu.

Na drodze do zrealizowania podjętego programu stoją liczne bariery. Należą do nich siły ideowe destabilizujące i rozbrajające „nację”. Doncow odnosi się wrogo do poglądów demokratyczno-liberalnych oraz wszelkich organizacji głoszących humanizm i internacjonalizm. Na miejsce tych wartości mocno zakorzenionych w kulturze europejskiej, należy propagować nowe idee, oparte na posłuszeństwie i apoteozie potęgi.

Cechą charakterystyczną nacji jest jej hierarchizacja i polaryzacja. Powinna się ona składać z tzw. „mniejszości inicjatywnej” nazywanej „arystokracją”, względnie „zakonem” oraz tzw. „mas”, wykonujących idące z góry polecenia. Wyodrębnienie wąskiej elity ze społeczeństwa jest wstępnym etapem do ustalenia systemu wodzowskiego. Na czele nacji powinna stać osoba o dużym autorytecie i silnej woli. Wyrazicielem wartości nacji jest bowiem wódz, któremu bliskie są cele dominacji i zdobyczy terytorialnych.

Doncow dzieli nacje na lepsze i gorsze. Zgodnie z ówczynie panującą w Niemczech doktryną nazistowską wydziela pięć ras i typów antropologicznych. Absolutną wyższość przyznaje rasie nordyckiej, predysponowanej do spełnienia przełomowej roli w przyszłej organizacji geopolitycznej świata. Według Doncowa przedstawiciele rasy nordyckiej utworzyli naród ukraiński. Przejawiło się to już w okresach: wczesnośredniowiecznym (książęcym) oraz hetmańskokozaćkim. Obecnie przed narodem ukraińskim stają równie ważne zadania. Ma on wszelkie podstawy do stworzenia wielkiego imperium o znaczeniu nie tylko europejskim, ale nawet światowym. Aby spełnić ten postulat, należy pokonać przeciwników (tzn. Rosję i Polskę) i utworzyć suwerenne państwo ukraiń-

¹⁸ Więcej o życiu i dokonaniach twórczych Doncowa – zob. T. Stryjek (2000, s. 110–190).

skie. Musi ono być silne, gdyż oczekuje go konfrontacja militarna z imperium rosyjskim. Do tego celu należy dążyć, nie bacząc na wyrzeczenia i ofiary. Kwestionujących realność tego programu należy wyłączyć z nacji ukraińskiej.

W pierwszym etapie walki o „wielką Ukrainę” należy dokonać zjednoczenia politycznego wszystkich obszarów zamieszkałych przez Ukraińców, a po ukonstytuowaniu się rozległego terytorialnego państwa przystąpić do szerokiej edukacji patriotycznej. Rozczłonkowany naród ukraiński przeistoczy się wówczas w nację świadomą swych celów narodowych i geopolitycznych. Przyszły zintegrowany naród ukraiński nie może być nastawiony defensywnie, gdyż jedynie drogą wojen i podbojów może zapewnić sobie godne miejsce wśród narodów europejskich.

Poglądy Doncowa ulegały pewnej ewolucji ideowej. W pierwszej fazie swej działalności, jeszcze przed I wojną światową, reprezentował poglądy bardziej umiarkowane (Markovsky-Nahaylo, 1993). W przeddzień wybuchu wojny zaprezentował stanowisko antyrosyjskie i proaustriackie. W proponowanym programie politycznym dążył do uzyskania niepodległości przez Ukrainę w dwóch etapach. W pierwszym zjednoczona Ukraina stałaby się czasowo autonomiczną częścią Austro-Węgier – umożliwiłoby to stymulowanie ukraińskiego procesu narodotwórczego. Potem nastąpiłaby polityczna separacja ziem ukraińskich i utworzenie niepodległego państwa.

W czasie rewolucyjnego fermentu w Rosji jego programy stały się bardziej dalekosiężne. Między innymi w 1918 r. w Kijowie opublikował dwa opracowania *Miżnarodne położenia Ukrajiny i Rosija* oraz *Ukrajinska derżavna dumka i Jewropa*. W pierwszym stawiał na zwycięstwo Niemiec i wynikającą z tego korzystną konstelację polityczną. Klęska Niemiec zniweczyła ten program. W następnej pracy, wydanej w Wiedniu w 1921 r., zdał sobie sprawę z osamotnienia Ukrainy. Pomimo to stawiał postulat utworzenia niepodległego państwa ukraińskiego jako bariery przed bolszewicką Rosją (Doncov, 1921).

Przełomowe okazały się dla Doncowa lata 1920. Zafascynowała go ideologia faszystowska i imponowały mu osiągnięcia Mussoliniego, a później Hitlera. Wpływało to na jego podejście do doraźnych kwestii politycznych. Początkowo nie zmierzał do maksymalistycznych celów i kierował się realizmem politycznym. Dopiero oczekiwana totalna destabilizacja Europy, wywołana ekspansjonistycznymi działaniami Hitlera i Stalina oraz oczekiwana konfrontacja zbrojna między tymi dyktatorami doprowadziła Doncowa do propagowania skrajnie nacjonalistycznej koncepcji utworzenia potężnego, imperialnego państwa ukraińskiego.

W okresie tym Doncov przechodzi na pozycję wojującego nacjonalizmu i jego poglądy przybierają faszystowskie oblicze (Poliszczuk, 1995, 1998). Właśnie w nich nawiązuje do darwinizmu społecznego i determinizmu geograficznego. We wstępnym ujęciu doktryna ta została zarysowana w książce opublikowanej w 1926 r. we Lwowie pt. *Nacjonalizm*. Dzięki tej rozprawie i licznym późniejszym publikacjom staje się ojcem duchowym kierunku ideowego zwanego „integralnym nacjonalizmem ukraińskim”. Powstałe w dużym stopniu

dzięki jego inspiracji formacje paramilitarne wykorzystują jego dorobek twórczy przy formułowaniu swoich programów politycznych i geopolitycznych. Największą aktywność na tym polu wykazuje Organizacja Nacjonalistów Ukraińskich (OUN) – dla jej działaczy Doncow staje się niekwestionowanym autorytetem doktrynalnym. W miarę upływu lat partia ta, a także inne organizacje o charakterze nacjonalistycznym, nabierają oblicza coraz bardziej faszystowskiego. Walczą nie tylko z wrogiem zewnętrznym, ale również z ukraińskimi partiami demokratycznymi. Logiczną konsekwencją dla tych ugrupowań było pełne wsparcie Hitlera. Dopiero zbliżająca się klęska III Rzeszy oraz niepoparcie przez Niemcy postulatów OUN doprowadzą do zerwania sojuszu ukraińsko-niemieckiego. Krwawe wydarzenia na Wołyniu i Podolu, w tym eksterminacja ludności polskiej były uwieńczeniem poglądów, które głosił Doncow.

Po zakończeniu wojny i ponownym zniewoleniu Ukrainy i kompromitacji programów skrajnie nacjonalistycznych, przemyślenia Doncowa straciły wszelką aktualność (Stankiewicz, 2006). Niemniej stanowią złowieszczy dokument epoki, w której powstawały.

Sam autor, przebywając w Kanadzie, nie włączał się już do działalności politycznej, nadal jednak pisał i publikował. W swych pracach był wierny problematyce geopolitycznej Ukrainy i Rosji. Nie wzbudzały one już jednak zainteresowania czytelników.

Soborna Ukraina Włodzimierza Kubijowicza

Włodzimierz Kubijowicz¹⁹ (Wolodymyr Kubyjowyc) był jednym z najwybitniejszych ukraińskich geografów. Zajmował się głównie geografią ludności,

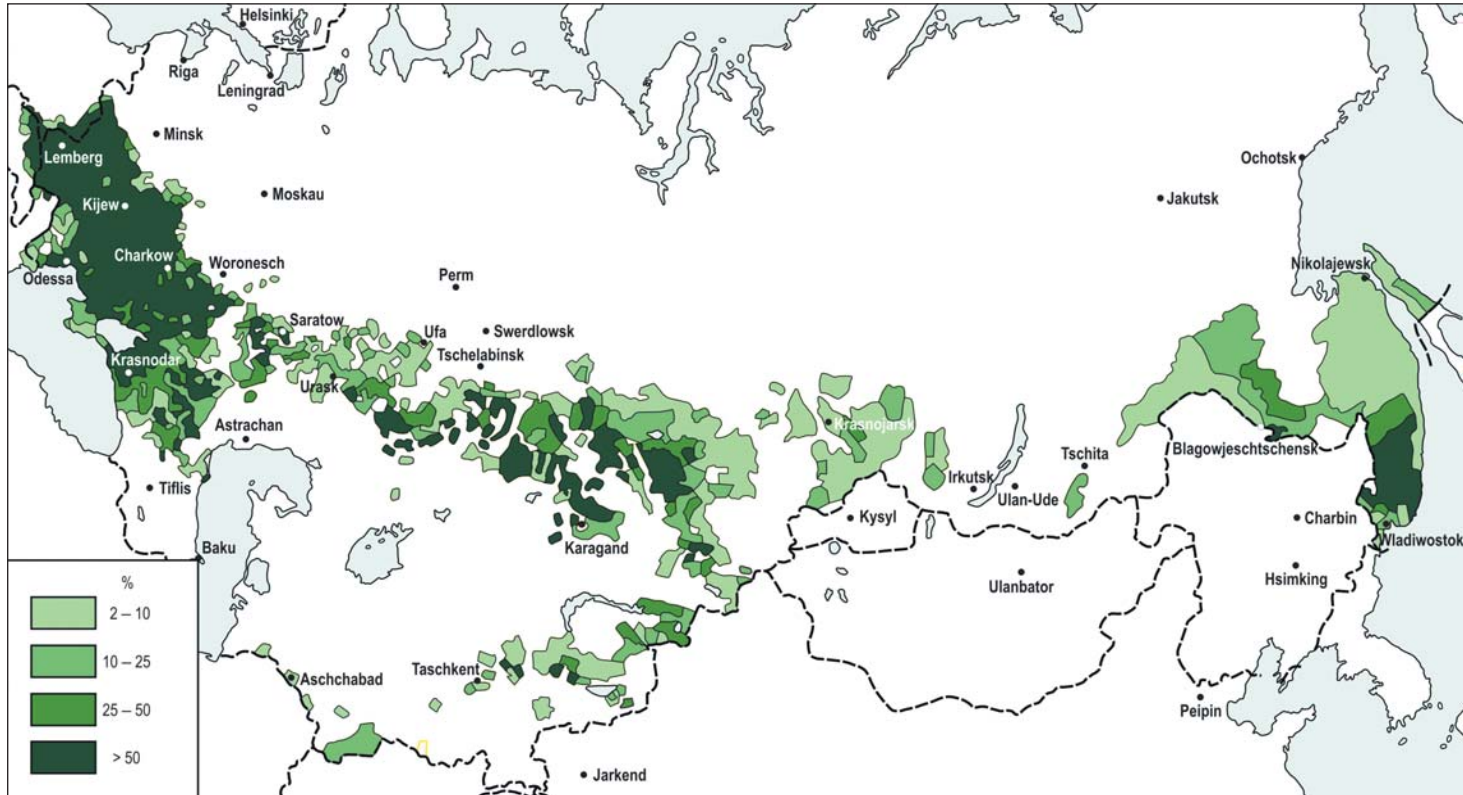
¹⁹ Włodzimierz Kubijowicz (1900–1985) urodził się w Nowym Sączu. Jego ojcem był Ukrainiec wyznania grekokatolickiego pochodzący z Pokucia, matką zaś Maria Dobrowolska, Polka wyznania rzymskokatolickiego, ze znanej rodziny frankistów. Zgodnie z ówczesnym obyczajem syn po ojcu został ochrzczony w obrządku grekokatolickim. Domowym językiem rodziny był polski. Młody Włodzimierz uczęszczał do gimnazjum w Nowym Sączu i Przemyślu. Po uzyskaniu matury podjął studia na Wydziale Geograficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. W tym czasie stał się świadomym Ukraińcem. Po studiach rozpoczął karierę naukową na UJ i uzyskał doktorat oraz habilitację z zakresu geografii pod kierunkiem i opieką wybitnego polskiego geografa, Ludomira Sawickiego. W 1928 r. uzyskał stanowisko docenta. W tym czasie związał się z nacjonalistycznym ruchem ukraińskim, co było przyczyną zwolnienia go z Uniwersytetu (Kusiński, 2000, s. 297). Szerszą działalność polityczną podjął w okresie okupacji. Stał się przewodniczącym Ukraińskiego Centralnego Komitetu (UCK) w Krakowie. Ściśle współpracował z władzami Generalnego Gubernatorstwa, w tym osobiście z gubernatorem H. Frankiem. Był jednym z twórców ukraińskiej dywizji SS „Galizien”, która po porażkach na froncie wschodnim przyjęła nazwę „14 Dywizja Grenadierów Waffen SS” (Piotrowski, 2002, s. 144). Oceniając bardzo krytycznie ścisłą współpracę Kubijowicza z władzami nazistowskimi, należy jednak wspomnieć, że pomagał w indywidualnych przypadkach prześladowanym Polakom i Żydom. W obawie przed zbliżającą się Armią Czerwoną na przełomie 1944/1945 r. wyjechał do Bawarii. Tam włączył się aktywnie w działalność emigracji ukraińskiej, koncentrując się na pracy naukowo-wydawniczej. Był jednym z twórców powstałego w 1947 r. Naukowego Towarzystwa im. Szewczenki. W 1951 r. opuścił Niemcy i udał się do Francji, w której przebywał do śmierci. Tam skupił wokół siebie liczne grono ukraińskich uczonych i publicystów. Pod jego naukowym i organizacyjnym kierownictwem stopniowo powstawało monumentalne, wielotomowe dzieło *Encyklopedia Ukrainoznawstwa*. Równocześnie wiele publikował na tematy geograficzne, demograficzne i geopolityczne. Jest autorem licznych atlasów i map poświęconych Ukrainie. Zmarł w 1985 r. w Paryżu w wieku 85 lat.

powiązaną ściśle z kartografią oraz geografą polityczną. W ramach tzw. geodemografii najbardziej interesowały go kwestie narodowościowe, zawężone do problematyki rozszedlenia przestrzennego ludności ukraińskiej oraz stosunku do najbliższych sąsiadów, tj. Rosjan, Polaków, Rumunów, Żydów, Białorusinów i Słowaków. Najważniejszym zagadnieniem, które przez całe życie twórczo go pasjonowało, było określenie geograficznego zasięgu etnicznych ziem ukraińskich. Tak sprecyzowane zadanie miało dla Kubijowicza wymiar nie tylko naukowy. Było równocześnie podstawą do jego koncepcji geopolitycznych. Wykorzystał w nich ukraińskie pojęcie „soborności”, czyli zjednoczenia i połączenia części dotychczas rozdzielonych ziem w jednolitą całość. Celem priorytetowym dla Kubijowicza było zatem połączenie wszystkich obszarów zamieszkałych przez Ukraińców w jeden organizm polityczny. Zadanie to musi być, według badacza, ostatecznie spełnione, a w wyniku powstanie *soborna* Ukraina. Zjednoczenie wszystkich etnicznych obszarów ukraińskich miało być aktem sprawiedliwości dziejowej za wszelkie upokorzenia, które przez stulecia spotykały naród ukraiński ze strony silniejszych sąsiadów. Kubijowicz uważał, że nie tylko naród ukraiński ma prawo do swojej państwowości, ale jednocześnie w składzie jego państwa muszą się znaleźć wszystkie terytoria, na których przeważa ludność narodowości ukraińskiej.

Określenie zasięgu, a zwłaszcza ścisłych granic takiego obszaru, było zadaniem dość złożonym. Na wielu pograniczach ludność rodowodu ukraińskiego żyła bowiem w symbiozie z przedstawicielami innych narodowości. To wymieszanie było znamienne dla pograniczy: polsko-ukraińskiego, rosyjsko-ukraińskiego i rumuńsko-ukraińskiego. Granice między poszczególnymi grupami etnicznymi były tam nieostre terytorialnie i zmienne, także świadomość narodowa ludności na wielu pograniczach była niska i labilna, ulegając zmianom w wyniku wojen, migracji oraz procesów asymilacyjnych. Zwłaszcza te ostatnie przemiany Kubijowicz wyraźnie ignorował. Świadczy o tym mapa jego autorstwa pokazująca rozmieszczenie ludności ukraińskiej na terytorium azjatyckiej części ZSRR. Zwarty pas zamieszkały przez Ukraińców rozciąga się od Wołgi poprzez północny Kaukaz aż po Pacyfik (ryc. 2). Wiadomo, że ludność ta w ciągu jednego lub dwóch pokoleń wtapiała się w otoczenie rosyjskie. Tego obiektywnego faktu Kubijowicz nie uwzględnił. Mapa wykreślona według jego intencji miała wydzźwięk geopolityczny, dowodząc liczebności żywołu ukraińskiego.

Przy określaniu granic etnicznych ziem ukraińskich Kubijowicz stosował jako podstawowe kryterium dane o języku ojczystym mieszkańców, za dodatkowy miernik wykorzystując wyznanie. Informacje z tego zakresu czerpał z opublikowanych spisów powszechnych, w których zawarte były dane statystyczne o składzie etnicznym ludności. W swoich licznych analizach opierał się na najmniejszych jednostkach terytorialnych (wsie, gminy). Kubijowicz zazwyczaj pomijał charakter narodowościowy miast, które, według niego, nie świadczyły o etniczności rozpatrywanego obszaru. Oceniał jedynie liczebność i rozmiesz-

Ryc. 2. Rozmieszczenie ludności ukraińskiej na kontynencie euroazjatyckim

Źródło: W. Kubijowycsch (1993). Ze względów technicznych mapa została przerysowana, zachowano jednak treść oryginału.

Distribution of the Ukrainian population across the Eurasian continent

Source: W. Kubijowycsch (1993). For technical reasons, the map has had to be redrawn, though the content of the original has been retained.

czenie ludności wiejskiej. Przy analizie uwzględniał mierniki demograficzno-etyczne, bagatelizował zaś problematykę polityczną, ekonomiczną i społeczną. Pomijał zazwyczaj kwestie własnościowe, kulturowe oraz aktualny status prawny, nie wnikał też szerzej w uwarunkowania historyczne. Dotychczasowe granice polityczne powinny być według niego zlikwidowane, a ponowne rozgraniczenie należy przeprowadzić na podstawie relacji narodowościowych.

Przy rozwiązywaniu kwestii geopolitycznych Kubijowicz był więc zwolennikiem skrajnego determinizmu etnicznego. Dotyczyło to przede wszystkim przyszłej *sobornej* Ukrainy, która powinna objąć swymi granicami maksymalną liczbę rzeczywistych i potencjalnych Ukraińców²⁰.

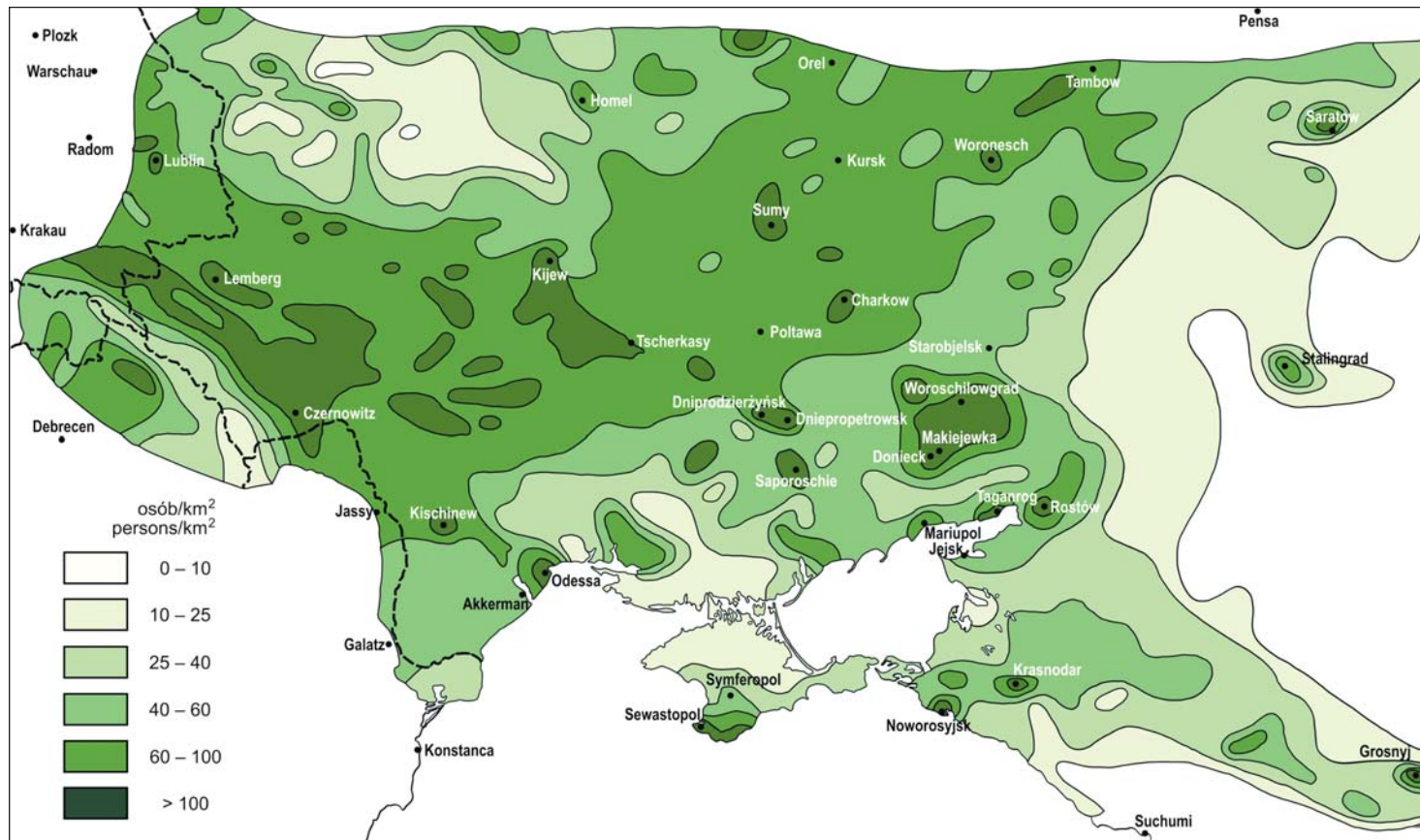
Przeprowadzając różnorodne delimitacje starał się nie pominąć ani jednej wsi, w której ludność używa dialektów ukraińskich. Koncentracja uwagi na udowodnieniu „ukraińskości” pojedynczych wsi w rejonie Przemyśla, Pińska, Woroneża, Kur-ska, Rostowa czy Użgorodu w sytuacji, gdy następowała totalna rusyfikacja Kijowa, Zaporozża i Charkowa, a język ukraiński na 2/3 obszaru kraju ulegał degradacji, świadczyła o niedostrzeganiu przez Kubijowicza problemów istotnych na rzecz faktów marginalnych. Z tego powodu zasięg etniczny ziem ukraińskich był u niego bardzo rozległy. Ta zamierzona tendencja doprowadzała w ostatecznym efekcie do wyraźnej manipulacji kartograficzno-statystycznej²¹. Można to wykazać na reprodukowanej tu mapie ilustrującej gęstość zaludnienia ludności narodowości ukraińskiej (ryc. 3). Wykorzystanie tego miernika pozwoliło autorowi umieścić Lublin, Siedlce i Rzeszów w ramach etnicznego obszaru ukraińskiego.

Studia napisane przez Kubijowicza, wielokrotnie wykorzystywane przez późniejszych badaczy, uformowały w zasadzie poglądy kolejnych generacji geografów i geopolityków ukraińskich²². Można nawet stwierdzić, że stały się obowiązkową doktryną potwierdzającą wierność wobec pryncypiów narodowych. Bez wątpienia Kubijowicz był wielkim uczonym, niestety jego pewne cechy intelektualne i charakterologiczne doprowadziły go do arbitralności i dogmatyzmu. Między

²⁰ Studia Kubijowicza są na Ukrainie powszechnie znane i cytowane w literaturze geograficznej. W 1996 r. zostały zebrane przez Olega Šablja (1996) i opublikowane w dwóch obszernych tomach.

²¹ Kubijowicz był utalentowanym kartografem. Jest autorem wielobarwnego atlasu wydanego w 1937 r. we Lwowie. Specjaliści oceniają go bardzo wysoko i traktują jak dzieło klasyczne (Kubijowyc, 1937). Interesujący jest atlas opracowany w 1941 r., wznowiony współcześnie w Niemczech (Kubijowyc, 1993).

²² Niedawno zmarły polski geograf W. Kusiński (2000) napisał obszerną recenzję, w której krytycznie odniósł się do dwutomowej monografii wydanej pod redakcją ukraińskiego geografę O. Šablja (1996), poświęconej naukowym i politycznym dokonaniom W. Kubijowicza. Opiniowana książka ma według Kusińskiego charakter nieobiektywny. Jest pełną rehabilitacją działalności politycznej Kubijowicza. Polski recenzent przypomniał aktywną współpracę Kubijowicza z władzami nazistowskimi oraz jego skrajne poglądy nacjonalistyczne. Nie zmienia to faktu, że Kubijowicz był zdaniem Kusińskiego człowiekiem o wszechstronnej wiedzy geograficznej i demograficznej. Pozostawił po sobie cenny dorobek publikacyjny, ciągle przypominany i komentowany. Mapy i atlasy autorstwa Kubijowicza należą do czołowych osiągnięć światowej kartografii. Do osiągnięcia zamierzonych celów naukowych i politycznych potrafił jednak, jak to zaznacza Kusiński, manipulować danymi faktograficznymi. Postawę etyczną Kubijowicza można więc uznać za naganną, pomimo to jednak jest zaliczany do grona czołowych ukraińskich geografów XX w.

innymi manipulował dokumentacją statystyczną dla udowodnienia ustalonej z góry tezy. Wierny raz przyjętej koncepcji naukowej, niechętnie reagował na uwagi polemiczne adwersarzy. Przykładem tego typu postawy ideowej może być mapa Galicji – wspaniałe dzieło kartograficzne, bardzo jednak tendencyjne politycznie. Autor zminimalizował liczebność ludności polskiej i podzielił ją na trzy kategorie (Polaków, łacinników i polskich kolonistów). Dodatkowo zmniejszył wielkość sygnatur odniesionych do miast, w których było relatywnie mało ludności ukraińskiej (Kubijowyč, 1938, 1952).

Do ziem ukraińskich Kubijowicz zaliczył terytorium obejmujące 932,1 tys. km² (współczesna Ukraina ma 603,0 tys. km²). Miało ono w przyszłości (delimitacja dotyczyła okresu międzywojennego) stanowić integralną część państwa ukraińskiego, a wówczas znajdowało się w granicach czterech państw: ZSRR, Polski, Czechosłowacji i Rumunii.

Dla tak wyodrębnionego terytorium Kubijowicz zestawiał dane statystyczne pokazujące jego stan etniczny, w tym liczebność ludności ukraińskiej. Po zmianach wywołanych paktem Ribbentrop-Mołotow, a następnie decyzjami podjętymi w Jałcie i w Poczdamie Kubijowicz za każdym razem uaktualniał rozgraniczenia polityczne, lecz zasięg ziem ukraińskich był u niego stabilny.

Według poglądów Kubijowicza w okresie międzywojennym pod polskim zwierzchnictwem znajdowało się 132,2 tys. km² (34% ówczesnego terytorium państwa polskiego), do których prawa miała Ukraina. Były to „odwieczne ziemie ukraińskie”, które inkorporowano do Polski. Zaliczył tu dużą część terytoriów po zachodniej stronie tzw. linii Curzona, a mianowicie całą Łemkowszczyznę, Zasanie, Chełmszczyznę i wschodnie Podlasie.

Proponowany przez Kubijowicza program terytorialny stanowił przesłankę do formułowania konkretnych zamierzeń politycznych. Połączenie wszystkich tzw. „ziem ukraińskich” w jednym zjednoczonym (*sobornym*) państwie powinno być głównym celem narodowego ruchu ukraińskiego. Wokół tego postulatu miała nastąpić integracja całego narodu ukraińskiego. Pomijając aspekt ideowo-propagandowy, projekt ten w przypadku jego realizacji musiał mieć istotne konsekwencje geopolityczne dla Europy – nad Morzem Czarnym miałyby powstać potężne państwo, liczące blisko 1 milion km². Ze względu na maksymalizm i żądania aneksyjne wobec wszystkich sąsiadów próby realizacji tego programu groziły destabilizacją oraz nieuniknionymi konfliktami militarnymi.

Ryc. 3. Gęstość ludności ukraińskiej

Źródło: W. Kubijowytsch (1993). Ze względów technicznych mapa została przerysowana, zachowano jednak treść oryginału.

Density of the Ukrainian population

Source: W. Kubijowytsch (1993). For technical reasons, the map has had to be redrawn, though the content of the original has been retained.

Czarnomorska Ukraina Jerzego Lipy

Twórcą spójnej doktryny geopolitycznej wskazującej, że Ukraina jest państwem czarnomorskim i jej przyszłość polityczna jest związana z państwami basenu czarnomorskiego, był Jerzy Lipa (Jurij Łypa)²³. W odróżnieniu od innych geografów i politologów ukraińskich, którzy widzieli przyszłość Ukrainy w związku ze Wschodem, względnie z Zachodem, Lipa sądził, że żaden z tych kierunków nie jest zgodny z długofalowymi interesami Ukrainy. Oba bowiem doprowadzą do sytuacji konfliktowej z Rosją, względnie z Niemcami lub Polską. Ukraina staje się polem wyniszczającej walki między Berlinem a Moskwą lub Warszawą a Moskwą, w której obie strony rekompensują swoje zwycięstwa lub porażki kosztem ziem ukraińskich. Wschodnie i centralne rejony Ukrainy stają się strefą wpływów Rosji, zaś zachodnie poddane są oddziaływaniu kultury polskiej. W ciągu długiej historii Ukraina była wielokrotnie dzielona wzdłuż linii południkowych w zależności od siły jej sąsiadów. Uważał, że to ciężące nad nią fatum musi być ostatecznie przezwyciężone.

Według Lipy państwa położone wokół Morza Czarnego reprezentują olbrzymi potencjał demograficzny i ekonomiczny, a mają wspólne zadania i interesy. Integracja tych państw stworzy potężny blok, który zneutralizuje siłę Rosji oraz negatywne wpływy mocarstw zachodnich. Podstawą utworzenia wspólnoty czarnomorskiej są uwarunkowania fizjograficzne, głównie zaś hydrogeograficzne. Ziemie ukraińskie należą do zlewiska Morza Czarnego. Pobrzeże czarnomorskie od ujścia Dunaju po Kaukaz zamieszkałe jest przez Ukraińców. Do Morza Czarnego wpływają: Dniestr, Dniepr, Don i Kubań. Dorzecza tych rzek tworzą główną część terytorium ukraińskiego. Cały rzeczywisty, a zwłaszcza potencjalny, system transportowy Ukrainy wiąże się z tym morzem oraz sąsiadami usytuowanymi na jego wybrzeżu. Aby zilustrować sytuację, Lipa porównuje zespół państw czarnomorskich do „fortecy”, do której dążą z zewnątrz potężne szlaki wodne. To rozległe terytorium ograniczone jest masywami gór karpaccyckich, bałkańskich oraz tureckiej Anatolii. Wzdłuż Kaukazu ziemie te dochodzą do Morza Kaspijskiego i Dagestanu. Ale nie tylko przesłanki fizjograficzne leżą u podstaw konieczności podjęcia na tym obszarze inicjatyw o charakterze integracyjnym. Lipa wiele pisał o uwarunkowaniach historycznych oraz

²³ Jerzy Lipa (1900–1944) urodził się w Odessie. Był synem znanego ukraińskiego działacza politycznego i poety Jana Lipy. W 1919 r. opuścił Odessę i wyjechał początkowo do Kamieńca Podolskiego, a następnie zamieszkał w Winnikach pod Lwowem. Ukończył Wydział Lekarski Uniwersytetu Poznańskiego (1929 r.), a następnie mieszkał i pracował jako lekarz w Warszawie. Wiele pisał na tematy polityczne, był również autorem powieści historycznych, najbardziej jednak znane są jego osiągnięcia twórcze z zakresu geopolityki ziem ukraińskich. Napisał kilka znaczących pozycji z tej dziedziny, na przykład *Ukraińska Rosja* w 1936 r., *Przeznaczenie Ukrainy* w 1938, *Doktryna czarnomorska* w 1940 oraz *Rozpodіл Rosсії* w 1941. W okresie okupacji przeniósł się do Jaworowa pod Lwowem, gdzie współpracował z nacjonalistycznymi organizacjami ukraińskimi. Działal w Ukraińskiej Głównej Wyzwoleniczej Radzie (UGWR) oraz pracował jako lekarz w Ukraińskiej Powstańczej Armii (UPA). Zginął z rąk funkcjonariuszy NKWD w 1944 r. w Jaworowie.

o wspólnocie kulturowej ludów zamieszkujących nad rzekami zlewiska Morza Czarnego. Zdawał sobie sprawę, że ówczesne warunki polityczne uniemożliwiły zrealizowanie tego typu idei geopolitycznej, ale uważał, że należy przygotowywać się konceptualnie do warunków, które mogą się w przyszłości pojawić. Związek ludów czarnomorskich był według niego obiektywną koniecznością geograficzną.

Lipa sądził także, że ze względu na swój potencjał gospodarczy i militarny Ukraina będzie liderem wspólnoty państw czarnomorskich. Wokół niej utworzy się wielka federacja wolnych państw i narodów, które łącznie mogą być elementem równowagi politycznej na styku Europy i Azji. Państwo moskiewskie zostanie zepchnięte daleko na północ, a jego możliwości ekspansji na południe, w kierunku Adriatyku, Azji Mniejszej oraz Morza Egejskiego, zostaną definitywnie zablokowane. Zakładał, że państwa czarnomorskie będą ściśle współpracować z narodami wokół Morza Śródziemnego. W przypadku spełnienia tego scenariusza ukształtuje się równoleżnikowy układ państw, od Gibraltaru po Kaukaz, współpracujących ze sobą. Łączyć je będzie wspólnota losów oraz podobne uwarunkowania geograficzne.

Wizje prezentowane przez Lipę były więc dalekosiężne i nie ograniczała ich ówczesna sytuacja polityczna. Można im zarzucić utopijność, niemniej pewne generalne koncepcje autora były zasadne. Zbliżenie i współpraca państw czarnomorskich miała swoje uzasadnienie ekonomiczne. To było jednak za mało, aby myśleć o federacji politycznej. Tego typu wizje nie miały żadnych szans realizacji ani w XIX, ani też w XX w. – na przeszkodzie stała bowiem potęga Rosji (ZSRR). Obecnie geopolitycy ukraińscy nawiązują do idei Lipy. Jako że w międzyczasie bowiem w basenie Morza Czarnego politycznie wiele się zmieniło. Nastąpił wzrost potęgi Turcji, która odgrywa coraz większą rolę polityczną. Dwa państwa położone na zachodnim wybrzeżu – Bułgaria i Rumunia – stały się członkami Unii Europejskiej. Jednakże niepodległa Ukraina przeżywa poważny kryzys polityczny i ekonomiczny. W tej sytuacji doktryna czarnomorska Lipy wymaga poważnych modyfikacji, w przeciwnym wypadku stanie się tylko historycznym wspomnieniem pewnych utopijnych koncepcji.

Uwagi końcowe

Ukraiński ruch narodowy działający w pierwszej połowie XX w. usiłował wywalczyć dla Ukrainy status niezależnego i dużego państwa europejskiego, jednak zakończyło się to zupełnym niepowodzeniem. Potęga Rosji, a później ZSRR uniemożliwiła zrealizowanie programu niepodległościowego. Całokształt uwarunkowań historycznych nie sprzyjał planom ukraińskiej elity przywódczej, która niewiele mogła zdziałać dla Ukrainy i Ukraińców. Polityczne i militarne próby podejmowane w czasie I i II wojny światowej zakończyły się całkowitą porażką.

W takiej sytuacji jedynym rezultatem tych różnorodnych działań pozostały tworzone wówczas założenia ideowe oraz niezrealizowane wizje i projekty dotyczące przyszłości Ukrainy. W tej dziedzinie osiągnięcia twórcze są znaczne i interesujące – pojawiły się opracowania diagnostyczne i prognostyczne, w których rozważano problematykę geopolityczną Ukrainy. Nie wpłynęły one na wydarzenia polityczne, ale są ważnymi dokumentami epoki, w której powstawały. Świadczą też o poziomie intelektualnym twórców, stosunkowo dużej grupy ludzi kompetentnych i utalentowanych, którzy na podstawie mniej lub bardziej subiektywnych założeń ocenili sytuację, w której żyli i działali oraz konstruowali różnorodne programy i wizje przyszłości geopolitycznej Ukrainy. Dzięki swym dokonaniom stworzyli na Ukrainie nową dyscyplinę naukową na pograniczu geografii i politologii.

Po przeprowadzonej selekcji wybrano pięciu z nich: Michnowskiego, Rudnickiego, Doncowa, Kubijowicza i Lipę²⁴. Dorobek naukowo-publicystyczny wybranych kreatorów myśli geopolitycznej wydawał się autorowi najbardziej oryginalny i interesujący. Trudno jednoznacznie ocenić, czy ci arbitralnie wytypowani działacze i pisarze polityczni są reprezentatywni i dobrani właściwie. Wymaga to dalszych dogłębnych studiów nad literaturą przedmiotu.

Rozpatrywani klasycy geopolityki ukraińskiej byli ludźmi o odmiennych poglądach politycznych i postawach światopoglądowych. Byli wśród nich skrajni nacjonałiści (Doncow) oraz liberalni demokraci (Michnowski). Rozmaicie też oceniali warunki geopolityczne ziem ukraińskich. Przyjmowali różną metodologię oraz konstruowali niepodobne do siebie scenariusze przyszłych wydarzeń. Niemniej ich dokonania dają nam syntetyczny obraz osiągnięć ukraińskiej geografii politycznej (względnie geopolityki). Nie tylko stworzyli nieznaną przedtem dyscyplinę naukową na Ukrainie, ale wnieśli istotny wkład do geopolityki światowej.

Niestety wiedza o tych dokonaniach jest poza Ukrainą znikoma, nawet wśród polskich geografów i historyków interesujących się problematyką sąsiadów. W przedstawionej pracy starano się przybliżyć polskiemu czytelnikowi osiągnięcia ukraińskie w tej specyficznej dziedzinie badawczej. Są one ważne ze względów nie tylko naukowych, ale również politycznych, dotyczą bowiem między innymi stosunków polsko-ukraińskich, w przeszłości obciążonych nieufnością i wrogością. Poznanie poglądów i argumentów przedstawionych przez czołowych reprezentantów ukraińskiej myśli geopolitycznej może ułatwić zrozumienie współczesnych dziejów Ukrainy.

---

²⁴ J. Lipa był przez wiele lat całkowicie zapomniany. Dopiero po uzyskaniu niepodległości przez Ukrainę, jego dorobek przypomniał i odtworzył O. Šablji (2003, s. 392–394).

Piśmiennictwo

- Bachturina A. Jv., 2000, *Politika Rossijskoj Imperii v Vostočnoj Galicii v gody pierwoj mirovoj wojny*, Serija „Airo”, piervaja monografija, Moskva.
- Baluk W., 2002, *Koncepcje polityki narodowościowej Ukrainy. Tradycje i współczesność*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Bagrov N.V., 2002, *Regionalnaja geopolityka ustojčivogo razvitja*, Libid, Kijv.
- Dargačev V., 2000, *Geopolitika*, Libid, Kijv.
- Doncov D., 1921, *Pidstavi našoj polityki*, Vidavnictwo Dopcovič, Viden.
- Eberhardt P., 2007, *Główne fazy rozwoju ukraińskiej myśli geopolitycznej*, Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej, 42, Warszawa, s. 221–237.
- Gielżyński W., 2006, *Bezkresne Kresy, czyli: Polak–Rusin dwa bratanki*, [w:] W. Pawluczuk (red.), *Polska i jej sąsiedzi*, Oficyna Wydawnicza „Stopka”, Łomża, s. 176–189.
- Hnatiuk O., 2003, *Pożegnanie z Imperium. Ukraińskie dyskusje o tożsamości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Hrycak J., 2000, *Historia Ukrainy 1772–1999*, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin.
- Kozak S., 1990, *Ukraińscy spiskowcy i mesjaniści. Bractwo Cyryla i Metodego*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa.
- Kubijovč V., 1937, *Atlas Ukraini i sumiežnich kraiv*, Ukrainskij Vydavnyčyj Institut, Lviv.
- , 1938, *Geografija ukraińskich i sumiežnich ziemiel*, T. I, *Zagalnaja geografija*, Ukrainskij Vydavnyčyj Institut, Lviv.
- , 1996, *Naukovi praci*, T. I, red. O. Šablji, Naukowe Tovaristvo im. Ševčenko v Evropi, Pاریž-Lviv.
- Kubijovych V., 1952, *Etnographic Map of the Southwestern Ukraine (Halyčyna-Galicia)*, Ševčenko Scientific Society Institute of National Research, München.
- Kubijowytch W., 1993, *Historischer Atlas der Ukraine, Ein deutsches Dokument aus dem Jahr 1941*, Harrassowitz Verlag Wiesbaden, Munich-Paris.
- Kusiński W., 2000, *O potrzebie wszechstronnego oglądu historii geografii. W związku z opracowaniem O. Šablja – Volodymyr Kubijovyč. Encyklopedija žytja i tvoreniya*, Przegląd Geograficzny, 72, 3, s. 293–302.
- Markovsky-Nahaylo P., 1993, *Dmytro Doncow – o politycznym debiucie nacjonalistycznego ideologa*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Historyczne, 103, s. 55–63, Kraków.
- Michutina I.V. 2003, *Ukraińskij vopros v Rossii (koniec XIX – naćalo XX wieka)*, Institut Slovanoviedienija RAN, Moskva.
- Olszański T.A., 1994, *Historia Ukrainy w XX wieku*, Oficyna Wydawnicza Volumen, Warszawa.
- Pawluczuk W., 1998, *Ukraina. Polityka i mistyka*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków.
- Piotrowski T., 2002, SS „Galizien”, [w:] B. Grott (red.), *Polacy i Ukraińcy dawniej i dziś*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 137–152.
- Poliszczuk W., 1995, *Ideologia nacjonalizmu według Dmytra Doncowa*, Światowy Związek Armii Krajowej Oddział Wołyń, Warszawa.
- , 1998, *Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu, t. I, Dr Wiktor Poliszczuk*, 120 Timberlane Dr., Brampton, Ont., Canada, L6Y4U7, Toronto.
- Rudnickij S., 1910, *Korotka geografija Ukraini*, Z drukarni 1-oi Kijv Drukarskoj Spiłki, Kijv-Lviv.
- , 1924, *Osnovi ziemleznaniya Ukraini*, Nakładom Ukrainского Pedagogičnogo Tovaristva, Lviv.

- Rudnitsky S., 1918, *Ukraine. The Land and its People*, Ukrainian Alliance of America, New York.
- Rudnyćkyj S., 1914, *Ukraina und die Ukrainer*, Verlag des Allgemeinen Ukrainischen Nationalrates, Wien.
- , 1916, *Ukraina. Land und Volk*, Verlag des Bundes zur Befreiung der Ukraina, Wien.
- Serczyk W.A., 1990, *Historia Ukrainy*, Ossolineum, Wrocław.
- , 1993, *Drogi i bezdroża ukraińskiej myśli politycznej i narodowej w XX stuleciu*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Historyczne, 103, s. 11–19, Kraków.
- Sergiejčuk V., 2000, *Etnični mieži i dieržavnyj kordon Ukraini*, Ukrainiska Vidavniča Spilka, Kijv.
- Sidorenko S.N., 2005, *Ukraina – toże Rossija*, Alternativa, Moskva.
- Smolin M.B. (red.), 1998, *Ukrainskij separatizm w Rossii. Ideologija nacjonalnogo rozkola*, Izdatielstvo „Puti Russkogo Imperskogo Soznania”, Moskva.
- Stankiewicz W., 2006, *Przejawy współczesnego nacjonalizmu ukraińskiego*, [w:] A. Furie (red.), *Pomarańczowa rewolucja – szansa dla ukraińskiej transformacji politycznej*, Wyższa Szkoła Humanistyczna, Szczecin, s. 149–164.
- Stryjek T., 2000, *Ukraińska idea narodowa okresu międzywojennego. Analiza wybranych koncepcji*, Monografie Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej, Wrocław.
- , 2007, *Jakiej przeszłości potrzebuje przyszłość. Interpretacje dziejów narodowych w debacie publicznej na Ukrainie 1991–2005*, Instytut Nauk Politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza „Rytm”, Warszawa.
- Subtelnyj O., 1993, *Ukraina. Istorija*, Vidavnictvo „Libid”, Kijv.
- Suchij O., 1997, *Galičina: miż schodom i zachodom*, Lvivskij Dieržavnyj Universitet imieni Ivana Franka, Lviv.
- Šabliij O., 1996, *Volodimir Kubijovič, Encyklopedija žyttja i tvorennja*, Naukove Tovaristvo im. Ševčenko v Evropi, Pariž-Lviv.
- , 2003, *Osnovi zagalnoj suspilnoj geografii*, Vidavničij centr L.N.U. imieni Ivana Franka, Lviv.
- Szporluk R., 2003, *Imperium, komunizm i narody*, Wydawnictwo Arcana, Kraków.
- Turjanica M.I. (red.), 2000, *Ukraina eto Rus’*, LIO – redaktor, Sankt-Petersburg.
- Uljanov N.I., 1996, *Proischoždijenije ukraińskiego separatizma*, Izdatielstvo Indrik, Moskva.
- Wasilewski L., 1925, *Ukraińska sprawa narodowa w jej rozwoju historycznym*, Wyd. Mortkiewicz i S-ka, Warszawa.
- Wilson A., 2004, *Ukraińcy*, Świat Książki, Warszawa.

[Wpłynęło: wrzesień 2008; poprawiono: luty 2009 r.]

PIOTR EBERHARDT

THE FOUNDERS OF UKRAINIAN GEOPOLITICS

In the article, the introductory part presents the historical and political conditions behind the development of the Ukrainian national movement. A great influence on that movement's first appearance was exerted by the Brotherhood of Cyril and Methodius, whose members were Mykola Kostomarov, Pantheleon Kulish and Taras Shevchenko. The political situation in the Austrian province of Galicia and within Ukrainian territories belonging to Russia is then presented, attention being paid to the essential differences exerting a more significant impact on the way views on the future of Ukraine

developed. The programmes of the Ukrainian organisations then in existence are presented, along with the views of the leading activists seeking to defend the interests of the Ukrainian people. It is notable how the latter were limited to the formulation of postulates as regards language and culture. Beyond that, one of the first scholars to posit the need for a fully sovereign Ukrainian statehood was Mykola Mikhnovs'kiy, who wrote extensively of the so-called *samostiyna Ukraina* („self-standing Ukraine”). This is what assures Mikhnovs'kiy's place back at the outset of the history of Ukrainian geopolitics. It was he who proclaimed the necessity of establishing a sovereign Ukrainian state situated „between the Carpathians and the Caucasus”. Once the work of that scholar has been outlined, the paper goes on to present the views of four consecutive activists and political writers, each dealing with the geopolitical situation of the Ukrainian territories. The developers of the foundations for the new scientific discipline of geopolitics, by taking advantage of the achievements of geography and political science, are seen to be: Stepan Rudnytskyi, Dmytro Dontsov, Volodymyr Kubyovych' and Yuriy Lypa. The relevant scientific vitae and achievements in the domain of geopolitics are provided in the paper. Rudnytskyi authored a book on the geography of Ukraine, in which he presented its geopolitical situation with respect to neighbours. At the same time, he formulated the concept of an alliance of countries situated between the Baltic and the Black Sea. Dontsov was in turn a proponent of social and national Darwinism, and was the intellectual father of the ideological direction called „integral Ukrainian nationalism”. His concepts were extremely nationalistic and he glorified the idea of the great Ukrainian state. Another scholar considered among the founders of Ukrainian geopolitics is Kubyovych', an outstanding geographer among the promoters of the idea that all the ethnically Ukrainian lands should be incorporated within one nation state (in the so-called *sborna Ukraina* or united Ukraine). In contrast, Lypa was the author of a consistent doctrine pointing to Ukraine's status as a Black Sea country. This set him apart from the other Ukrainian geographers and politicians, who saw the future of Ukraine as lying in association with either the East or with the West. Having completed his presentation of and comments on the work of the aforesaid five Ukrainian scholars, the author concludes by suggesting that their scholarly achievements are an original and interesting, as well as creative, contribution to the domain of geopolitics as broadly conceived.

